

Gál István:

Debrecen és Anglia

A német sajtó nemcsak a politikai beavatkozás jogát akarja megvonni Angliától, Kelet- és Közép-Európában, hanem arra törekszik, hogy az angol génusz évszázados dunamedencei hatásának jelentőségét is csökkentse. A bécsi *Völkischer Beobachter* legutóbb május 5-i számában foglalkozott „Anglia szellemi törekvéseivel Délkeleten”. A cikk-író szerint az *angol szellemi propaganda erefelé mindig is az alszent humanitás-eszmével és a keresztény népvédelem jel-szávaival dolgozott*, és pedig olyan hévvel, mint a franciák a maguk katolikus küldetésstudatával. Pedig ezeknek a népeknek a szellemi alkata és igénye, úgy mond, teljesen ellentéte az angolnak. Miféle közössége is lehetett volna ezeknek a népek-

nek Angliával, hiszen ez mindig meg akarta akadályozni ezeket az „ősi parasztnépeknek nemzeti újjászületését és önálló államalkotási és népvézetési törekvéseit”. A V. B. vitázója könnyen állít olyanokat, amiknek az ellenkezőjéről a történelmi tények ismeretében könnyen meggyőződhetett volna.

Május 16-án avatják föl ünnepelesen a debreceni Tudományegyetem bölcsészeti karán az ország második angol nyelvi és irodalmi tanszékét. Nem lehetne egyszerűbben az ellenkezőjét bizonyítani egyes német lapok állításainak, mint azzal, hogy ebből az ünnepi alkalomból összeállítjuk egy ősi magyar parasztvárosnak, Debrecennek Angliával való szellemi kapcsolatait.

A debreceni ember: a kultúrafenntartó magyar polgár

Szent István, III. Béla, Zsigmond király angol-magyar barátsága nyomán a 16. és 17. század valódi fénykora következik. *Zápolya János, a Báthoryak, Bethlen Gábor, a Rákócziak, Apafiak* nagyjelentőségű tettei többé-kevésbé ismertek. Ha a városokat tekintjük, melyeknek polgárai a legtöbb szellemi közösséget ápták Angliával, hárommat kell felsorolnunk: *Enyedet, Debrecent és Sárospatakot*. Megannyi önálló, nyakas protestáns köztársaság, akárcsak a holland vagy északnémet városok.

Debrecen a mohácsi vész idején az ország legnagyobb és leggazdagabb városa. Állatkereskedelmé fél Európát ellátja élelemmel; állattenyésztésének köszönheti sokrétű és gyors ipar-

sodását is. A nomádtelepülésből kialakult magyar kertészárosban azonban mindig erős szellemi igény élt; a lassú, de megfontolt haladás és a nehézkes, de biztos megtartás az állandó jegyek a debreceni habituson. (*Angol erények!*) A város jellemére eltörölhetetlen bélyeget nyomott az iskola, az *ősi schola*. A debreceni ember minden áldozatot meghozott érte és növendékeiért. Amikor a 165 éves erdélyi uralom alatt, kedvező gazdasági helyzete folytán megindult a vagyonosodás, *fainak egész légióját küldi nyugatra*, peregrinációra. *Németország, Svájc, Hollandia, Svédország, de Anglia is sok magyar fiatal emberre gyakorolt egész életre szóló hatást.*

Debreceniek Cambridgeben és Oxfordban

A magyar diákok nagyobb-arányú vándorlása Anglia felé akkor indul meg, mikor a 30 éves háború idején *Spinola* és *Tilly* hadai felpörökölnek a német egyetemi városokat. *Százával szerepelnek ekkoriban magyarok a németalföldi egyetemeken*, ahonnan könnyűszerrel eljuthattak a csak ugrásnyira eső Angliába.

Az oxfordi Bodleiana könyvtárában dolgozott 1624-ben, ill. 1626-ban *Kecskeméti Máté* és *Bakai Benedek*, mindkettő debreceni rector. *Thállyai János* 1626-ban Cambridgeben tanult, két évvel később a skóciai St. Andrewsban részesült 58 shilling segélyben. *Kereszturi Pál*, a nagy pedagógus szintén ekkoriban tanult ott.

1631 elején ment Angliába *Medgyesi Pál*, ez a kevéssé méltatott magyar lángelme, a 17. századnak talán legnagyobb magyar protestáns gondolkodója. Miután hét évig járta a debreceni iskolákat, maga a városi tanács küldte tanulmányútra. *Kétszáz aranyat, száz magyar forintot és száz birodalmi tallért kapott útjára Debrecen városától.* „Sok egyéb hasznokon kívül a nyelv tanulásaért” is akart Angliába jutni, de komolyabb okokból is: meg akarta ismerni azt a földet, melynek népe oly férfias küzdelmet folytatott a vallási szabadság és demokrácia érdekében. Kb. félévet töltött „ama réz híres-neves és emlékezetes *Cantabrigiai Académiába*”, hűséges barátja, *Ruszkai András* kíséretében. 1631-ben hazatérve a debreceni főiskola választotta rektorává. Itt

fejezte be Londonban kezdett nagy munkáját, a kor protestáns kézikönyvének, a *Praxis Pietatis* fordítását. Medgyesire a Cambridgeben töltött pár hónap óriási hatással volt. Cambridge ezekben az években lett az angol kálvinizmus elméleti fellegvárává.

Medgyesi 1631—1658-ig évente több könyvet is adott ki. Ezekben az emberi egyenjogúságért, az általános és magyaros nevelésért, a népies nyelv tisztasága mellett szállt síkra. A külföldön látott újdonságokat technikailag is igyekezett meghonosítani. Ő csináltatott nálunk legelsőnek különlenyomatokat; ő írta az *első magyar teológiai szakkönyvet*; az imádság- és elmélkedés-írók között első helyen áll. A londoni polyglott biblia alapján új fordítást készített s ezt a fejedelm tizezer példányban nyomatta ki. (Szenci Molnár Albert fordítása csak ezeröttszáz példányban jelent meg.) *Ince Gábor*, a reformáció-kor irodalmának legjobb magyar ismerője, jelentőségben, kiterjedt hatása miatt, *Gyöngyösi* és *Zrinyi* mellé állítja Medgyesit.

A debreceni zsinat maradi papjai 1638-ban szükségesnek látták, hogy megelőzzék azokat az újításokat, melyeket „néhány Angolországban és Hollandiában összeesküdt magyar ifjak az egyházba akarnak hozni”. Hasztalan, mert nincs az az eszköz, amivel meg lehetne akadályozni fiatal magyarok Angliájárását. 1645-ben *Nógrádi Mátyás*, debreceni főiskolai tanár és lelkész, későbbi superintendent *járt kint, 1654-ben Köleséri*

Sámuel, aki annyira megtanult angolul, hogy angoloknak prédikált. Itthon egész sereg munkát írt és fordított; esperesként végezte életét Debrecenben. 1660—64. élt Londonban *Kereszturi Bálint* debreceni pap, a híres londoni erdélyi tanárnak, *Jászberényi Pálnak* a barátja, 1670-ben *Gyöngyösi István* debreceni senior, 1671-ben *Szilágyi György* tanult a cambridgei Trinity-College-ben.

A legfontosabb azonban *Komáromi Csipkés György* angliai tartózkodása. (Szobrárt mostanában leplezték le Debrecenben.) Az ötvenes évek elején járt Angliában, Hollandiából kelt át, miután Utrechtben lektorálta. Komáromi Csipkés Debrecenben a bibliai nyelvek és a bölcsélet tanára lett. Ő adta ki az *első angol nyelvű magyarok számára, 1664-ben*, tehát kerek kétszázhetvenöt esztendővel ezelőtt. Ennek a nagyjelentőségű könyvnek a címe: *Anglicum Spicilegium*; ma már csak egyetlen példányban ismeretes, ez a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában található. Komáromi Csipkés idejétől nevezik az addig csak scholának nevezett iskolát *kollégiumnak*. Nagyobb valószínű, hogy az angol college-ek belső szerkezetét másolták le annak a tantervnek a kidolgozásánál, melyet a két Oxfordot megjárta debreceni tanár, Komáromi Csipkés és *Nógrádi Mátyás* alkotott a híres *Martonfalvi Györggyel* együtt. A korabeli angol iskolaszervezet áttanulmányozása adhatna erre közelebbi fölvilágosítást. Komáromi Csipkés György tanítványa volt *Apáti Miklós*, Descartes legnagyobb magyar tanítványa, a Vita Triumphans kitűnő szerzője, aki ugyan csak Hollandiáig jutott el, de angolul mégis kitűnően megtanult.

Az angol korai felvilágosodás magyar iskolája

A nyugatot járó magyar diákok megrakott tarisznyával tértek haza bolyongásaikból. Könyvek seregét hozták magukkal. Ezekből gazdagodott a debreceni kollégium nagy könyvtára, a magyar vidék legszebb, legértékesebb gyűjteménye. A magyar diákok doktori értekezései a legelső korabeli nyomdakban láthatnak napvilágot. *Több disszertáció szerepel az Elzevirek sorában*. Nem csoda, ha a debreceni könyvtárban az összes ismert Elzevireknek, ezeknek az elegáns, finom nyomtatványoknak több mint egyharmada, ötszázegynéhány megvan. De megvan valamennyi 17. századi nagy klasszikus, *Grotius, Descartes, Coccejus*, stb., élénken bizonyítja a magyar parasztszarmazékok nagy fogékonyságát a racionalizmus iránt.

Gyöngyösi Árva Pál másfél évig élt Anglia egyetemi városában, Oxfordban, Cambridgeben, Londonban 1700 körül. Londonban is avatták pappá: presbyter Ecclesiae Anglicanae-vá. Hazajövet 6—700 könyvet hozott magával. (Óriási szám: a debreceni nagykönyvtárnak ekkor csak 1813 könyve volt.) A jezsuiták azonban a határon lefoglalták csomagjait. *Gyöngyösi Paget* bécsi angol nagykövethöz fordult, akinek a közbelépésére aztán Kollonics kiadatta a könyvek othadot részét, a többi pedig mint állam-és valláselleneset elégette. *Gyöngyösi* rengeteg baja volt itthon. Parókián jött haza; a tarpai zsinatnak kellett elrendelnie

a paróka-viselés tilalmát. Kassai lelkész korában gúnyos megjegyzéseket tett a kat. szobrokra. Halálra ítélték és csak nagynehezen sikerült száműzetésre változtatnia a szörnyű határozatot. Oderafrankfurtban kapott katedrát.

1693-ban járt Angliában *Husztai Szabó István* bölcséleti és orvosdoktor. Londonban Staphorst vegyészeti laboratóriumát látogatta; Oxfordban pedig az ünnepi nyilvános vitatkozásokon is résztvett. II. Apafi Mihály udvari orvosa lett, majd 1700-ban a debreceni kollégium tanára és a város főorvosa.

A 18. század közepe felé az angol egyetemi városokban tanítanak a leghíresebb orvos-professzorok. A racionális beteg-

ápolás és gyógyítás itt fejlődött ki leghamarabb. Már az ötvenes években magyar tanítványuk is akad. *Weszprémi Csanádi István*, a nagy orvostörténész 1754-ben Cambridgeben és Oxfordban hallgatta az orvostudományt és buvárkodott a könyvtárakban. Londonban másfél évig tartózkodott, látogatta a kórházakat. Itt adta ki latinul díszertációját, melynek olyan nagy volt a sikere, hogy *angolra és franciára is lefordították*. *Weszprémi* Debrecenben telepedett le, évtizedekig volt a város tisztiorvosa.

Ugyanez időben járt az oxfordi egyetemre *Kalmár György* is, a kalandos életű keleti nyelvész is, a debreceni kollégium növendéke.

A magyar Oxford: a grammatikák, botanikák és földgömbök városa

A 18. században az angol protestantizmus nemcsak eszmei, de anyagi táplálékkal is ellátta Debrecent. 1756 jún.—1757 márc.-ig tartózkodott Oxfordban *Sinai Miklós* professzor, a későbbi szuperintendens. Angliában tartózkodása alatt tetemes adományt eszközölt ki a debreceni főiskolának. Ennek kamatait, ha a 19. század elején a bécsi kormány akadékoskodott is, még a századfordulón is élvezhette az ősi schola. Ennek az *angol alapnak* a szerzője körül egész kis anglicizáló kör alakult Debrecenben. *Sinai* tanítványai voltak a Budai-testvérek.

Budai Ésaías a kollégium hit-tudomány, történet, latin és görög tanára, 1793-ban dolgozott Oxfordban. Meglátogatta itt nagy hírre emelkedett hazánkfiát, a nagykőrösi *Uri Jánost*, akit kora legnagyobb keleti nyelvészének tartottak s ezért rábízták az oxfordi Bodleiana keleti kéziratgyűjteményének rendezését. Az ő korában Debrecen a tanárok keze alatt magyar Oxforddává válik. Rézmetszetek, földgömbök, latin írók kiadásainak, magyar nyelvtanoknak és botanikáknak városává.

1776 körül *Benedek Mihály*, későbbi püspök, a máig is érvényben lévő ref. énekeskönyv szerkesztője tanult Oxfordban.

Csokonaitól Tisza Istvánig

Budai Ésaías tanítványa volt s így valószínűleg az ő hatásának kell tulajdonítanunk, hogy *Csokonai Vitéz Mihály* értekezéseiben többször is hivatkozik angol tudományos írókra. A Dorottyának *Pope Fürtrablásával* való kapcsolatát utig eléglet hangoztatták, annál kevesebben ismerik ezt az érdekes jegyzetét, ami oly felette aktuális: „Jusson eszedbe, édes magyarom! a halhatatlan Kaunitzknak ama mondása, hogy *nemzeti karaktere csak az anglusnak és a magyaroknak van*”.

Első költőink, akik eredetiben olvasták az angol irodalmat, *Id. Péczely József* és *Pálóczy Horváth Ádám*, még debreceni diákkorukban tanultak meg angolul. Velük együtt lakott és tanult *Némethi Pál*, a Teleki-fiúk későbbi nevelője, aki tanítványaiba is beleoltotta az Anglia iránti lelkesedést.

Ugyancsak debreceni diákkorában szívta magába az angol grammatika szabályait *ifj. Péczely József*, a kollégium történettanára és könyvtárosa, aki 1813—16. között utazott Angliában.

A nevezetesebb debreceni kollégisták közül *Kölcsey Ferenc* csak öreg korában olvasta eredetiben az angol írókat, így Byront. *Arany János* pedig följegyezte, hogy egyik tanára, a Göttingában tanult *Sárvári Pál*

1788. és 96. között több ízben tett nagyobb utazásokat Németalföldön és Angliában *Pethe Ferenc*, a debreceni kollégium tógátusa, a magyar nemzetgazdasági irodalom nagy úttörője. 1794-ben Utrechtben kiadott zsoldároscopyvéért IV. György angol király, akkor még csak régens, ki is tüntette egy 36 drb. aranyat nyomó érdempénzzel. *Pethének* óriási érdemei vannak a racionális mezőgazdaság hazai elterjesztése körül. Pallérozott mezei gazdaság c. könyve egyike a magyar közgazdasági irodalom legfontosabb műveinek. Előbb a keszthelyi Georgikon tanára lett, majd a Hg. Esterházy- és Festetics-uradalmak főtisztje.

A debreceni „anglomániákusok” közé tartoztak a 18. század kilencvenes éveiben: *Segesvári István*, angol orvosi munka fordítója, *Hunyadi Szabó Ferenc* püspök, a Milton-fordító és *Szilágyi Sámuel*, aki *Kazinczy* Orpheusba fordította le *Pope*-nak Newtonra írt epigrammáját. Nem csoda, ha *Robert Townson*, aki 1793-ban utazta be Angliát, Debrecenben, ebben „a legnagyobb európai faluban”, mint ő nevezte, megilletődve és csodálkozva fogadja azt a négyötöt urat, aki hosszabb időt töltött hazájában.

többször maga elé citálta és buzdította: „Csak Sekszpirt! Sekszpirt! Domine!” Az angol puritán jellem legökéletesebb magyar megvalósulása a nagy debreceni diák, *Tisza István*. *Tisza* 1884 tájt járt Angliában; az angol klasszikus közgazdászok mindig nagy hatással voltak rá, akár az agrárkérdésről, akár a világhelyzetről írt, mindig a tőlük nyert szempontok irányították. Érdekes, hogy 1891-ben a betegséglelyző törvény megalkotásakor az angol mintájú munkásbiztosítás mellett szállt síkra a nálunk életbeléptetett német rendszer helyett. Folyóiratában, a *Magyar Figyelőben* pedig mindig nagy figyelmet fordított az angol politikai és szellemi élet jelenségeinek ismertetésére és megvitatására.

Most, amikor a budapesti egyetemi katedra mellett még egy vidéki egyetemünkön is nagy nyilvánossághoz jut az angol művelődés, keresve sem lehetett volna jobb helyet találni, mint éppen a debreceni egyetemet. A debreceni új angol katedra tulajdonosának, *Fest Sándor* professzornak, a magyar-angol kapcsolatok érdemes kutatójának tanítványait nagy örökség kötelezi és nagy felelősség terheli. Az angol szellem Debrecenben mosi ismét elfoglalhatja a maga életalakító, jótékony hatását.